

Dannelsesroman eller udviklingsroman

OM Lykke-Per og Jørgen Stein

Jensen, Kamilla

Published in:
Synsvinkler

Publication date:
2008

Document version:
Accepteret manuskript

Citation for published version (APA):
Jensen, K. (2008). Dannelsesroman eller udviklingsroman: OM *Lykke-Per* og *Jørgen Stein*. *Synsvinkler*, (37), 135-154.

Go to publication entry in University of Southern Denmark's Research Portal

Terms of use

This work is brought to you by the University of Southern Denmark.
Unless otherwise specified it has been shared according to the terms for self-archiving.
If no other license is stated, these terms apply:

- You may download this work for personal use only.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying this open access version

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details and we will investigate your claim.
Please direct all enquiries to puresupport@bib.sdu.dk

Kamilla Jensen

Dannelsesroman eller udviklingsroman?

- en genrediskussion ud fra *Lykke-Per* og *Jørgen Stein*

Opdragelse, dannelse eller udvikling? Et forsøg på at fastlægge en genredefinition

En udviklingsroman er en roman, der "fremstiller et individs udvikling forstået primært som en af erfaringen *udløst* lovmæssig organisk udfoldelse af et indre potentiale mod et fastsat mål: den sande humanitet (personligheden)" (Schøler in Jensen m.fl. 1982:80). Sådan lyder den klassiske definition fremsat af den tyske filosof Wilhelm Dilthey (1833-1911). En anden definition bliver fremlagt af Morten Nøjgaard i *Udviklingsromanen – en genres historie*: "Udviklingsromanen er en historie om et individ, der gribes under selve sin dannelsesproces, [...] og hvis skæbne (positivt/negativt) bestemmes af den indre dannelses evne til at føre individet frem til en pagt med samfundet (social integration)" (Nøjgaard in Jensen m.fl. 1982:38). Forskellen på disse to definitioner ligger i den rolle, som samfundet spiller. Diltheys definition, der stammer fra den tyske romantik, stemmer mere overens med den forestilling, vi får fra eksempelvis Goethes *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (1795), som slutter med Wilhelms integration – ikke i den bestående samfundsorden, men i et hemmeligt selskab, der har til formål at skærme medlemmerne mod de truende ændringer i samfundet – et ganske utopisk foretagende, der skal fungere på tværs af landegrænser. Dette hemmelige selskab har samtidig planlagt Wilhelms dannelse og hans oplevelser på rejsen. Denne idé om at kunne fremelske individets særlige egenskaber (som samtidig er til gavn for det selskab, der planlægger hans dannelse) uden hensyntagen til det omkringliggende samfund – Wilhelm har efter sin optagelse i Tårnselskabet ikke længere kontakt med sin familie, som altså er blevet erstattet af det hemmelige selskab –

denne idé peger samtidig hen imod en utopisk forestilling om særlige individers ret til at udfolde sig på trods af samfundets krav.

Denne utopi-forestilling er ikke på samme måde fremherskende i Nøjgaards definition, der netop fremhæver individets integration i det omkringliggende samfund. De to definitioner har derfor også et grundlæggende forskelligt syn på, hvad et individ er, og hvorledes det skal indgå i samfundet. I Diltheys verden er det vigtigste individets realisering af sit indre potentiale, mens det for Nøjgaard drejer sig om individets integration og delvise underkastelse i forhold til det etablerede samfund. Dette betyder samtidig, at forskellen også afspejler en genkommende diskussion, som inden for dansk litteratur ofte bliver tydeliggjort i sammenligningen mellem H.C. Andersens *Den grimme Ælling* og Henrik Pontoppidans *Ørneflugt* – hvad er bestemmende for vores udvikling – arv eller miljø? Ligger vores skæbne indlejret i os fra fødslen, eller kan den påvirkes gennem vores opvækst?

Denne problemstilling går også igen i diskussionen om, hvordan man definerer en udviklingsroman. Genren kan på et meget overordnet plan beskrives som her i *Einführung in den Bildungsroman*: "In der Sekundärliteratur wird die Gattungsbezeichnung Entwicklungsroman vielfach ganz allgemein als Oberbegriff für jene Romane eingesetzt, in denen die Lebensgeschichte eines Protagonisten erzählt wird" (Gutjahr 2007:12). Kort sagt: En udviklingsroman er en hvilken som helst roman, hvori der fremstilles et levnedsløb. Som undergenrer til udviklingsromanen anføres derefter hhv. opdragelsesromanen og dannelsesromanen. Der er således en glidende overgang fra opdragelsesromanen over dannelsesromanen til udviklingsromanen, hvad angår omgivelsernes indgriben i individets udvikling – vel at mærke omgivelsernes bevidste og planlagte indgriben. Det drejer sig hermed om to problemstillinger, der samtidig hænger tæt sammen – i hvor høj grad forsøger omgivelserne at styre og påvirke individet, og i hvor høj grad kan individet påvirkes? I forhold til omgivelsernes påvirkning ligger forskellen bl.a. i bevidsthedsgraden, der er meget høj i fx *Wilhelm Meister* og meget lav i Jacob Paludans *Jørgen Stein*, mens det i forhold til individets 'påvirkelighed' handler om de indre anlæg – er individet arveligt eller socialt determineret?

Et typisk eksempel på en opdragelsesroman er Jean-Jacques Rousseaus *Émile* (1762), hvor det netop er opdragerens ansvar, at individet (Émile) udvikler sig til et moralsk samfundsvæsen. Der er i dette tilfælde netop "ikke tale om en individuationsproces, hvor individet skal udfolde sit subjektive jeg frit [...] der er tale om

en rationel og konsekvent gennemført systematisk tilpasning udefra af den individuelle spontaneitet til en overindividuel model[...]” (Schøsler in Jensen m.fl. 1982:83).¹ Det vigtige her er altså individets tilpasning til samfundets orden og ikke en udvikling af de medfødte anlæg, ligesom der heller ikke er en 'skæbnetro' forstået på den måde, at det enkelte individ har en særlig skæbne, som det er forudbestemt til at opfylde – det drejer sig udelukkende om at tilpasse børnene til samfundets krav.

Ser man på dannelsesromanen i forhold til opdragelsesromanen, er der visse fælles træk, såsom ideen om, at individet kan ledes i en bestemt retning afhængigt af omgivelsernes bevidste indvirkning – eller dannelse om man vil. Den store forskel på de to romantyper er målet for påvirkningen: et af opdrageren på forhånd fastlagt mål, fx indgåelsen i en bestemt samfundsorden, eller udviklingen og forløsningen af et potentiale, der er indlejret i individet fra fødslen. Denne tankegang stammer fra Aristoteles' begreb om entelechia, som betyder ”den proces, hvorved noget virkeliggør sin mulighed” (*Den Store danske encyklopædi*) og ses i Diltheys formulering ”organisk udfoldelse af et indre potentiale”. Bag den tyske dannelsesroman, hvis prototype er *Wilhelm Meister*, er der altså en tro på, at kimen til vores udvikling på forhånd er indlejret i os, og at dannelse er et spørgsmål om at lede det enkelte individ frem til hans eller hendes mål. Der er ikke nødvendigvis tale om, at denne realisering af sin skæbne er forbeholdt den formuende klasse, som Wilhelms 'venner' tilhører – ifølge Bengt Algot Sørensen følger også skuespillerne i *Wilhelm Meister* deres skæbne – den er blot ikke den samme som Wilhelms: ”disse personer [Serlo og Philine] realiserer det [...]: at leve i overensstemmelse med sig selv og sin natur” (Bent Algot Sørensen in Jensen m.fl. 1982:98). Det er samtidig vigtigt at fremhæve, at det er den enkeltes mål og ikke et universelt mål for alle – et hvert individ har sin egen skæbne. Dette er også med til at gøre den romantiske dannelsesroman til en utopi – for hvilket samfund kan eksistere, hvis alle individer skal realisere deres egen skæbne uden hensyntagen til resten af samfundet?

De danske romantiske dannelsesromaner har ikke på samme måde som *Wilhelm Meister* en indbygget utopi. Det drejer sig her i højere grad om at føre individet tilbage til dets rette position i det bestående samfund – som den klassiske definition, der stammer fra Goldschmidts *Hjemløs* 'hjem – ude (hjemløs) – hjem' udtrykker det. Der er ikke tale om en fremadskriden og bevægelse mod et nyt samfund som hos Goethe, men derimod om en tilbagevenden

til det eksisterende samfund.² Sammenhængen mellem de tyske og de danske dannelsesromaner er ifølge Johan de Mylius i højere grad på det konkrete plan, hvad angår forekommende elementer end på det ideologiske plan – den danske dannelsesroman mangler det tyske ideologiske grundlag (de Mylius in Jensen m.fl. 1982:157), og har i stedet til formål “[...] at overvinde krisen og genetablere nogle værdier, der var ved at gå tabt” (160). Den danske dannelsesroman tenderer mod at blive reaktionær i stedet for visionær.

Udviklingsromanen kan enten ses som en overgenre til opdragelses- og dannelsesromanerne eller som en sideordnet kategori. Den bredest mulige definition (som citeret ovenfor fra Gutjahr 2007) dækker næsten alle typer romaner, og det kan derfor være givtigt at se udviklingsromanen som en sideordnet genre i forhold til de to andre, da der er visse særtræk for den senere udvikling af dannelsesromanen.

Der er en glidende overgang fra opdragelsesromanen over dannelsesromanen og til udviklingsromanen, hvad angår den bevidste omdannelse af individet. Ved udviklingsromanen er vægten i højere grad lagt på, hvorledes samfundet/omgivelserne påvirker individet i retninger, der enten går med eller mod dets natur, og hvordan kampen mellem påvirkning og medfødte anlæg udvikler sig. Hvad er mest bestemmende for individets vej frem i livet? Dette fører også ofte til et modsætningsforhold mellem individ og samfund, fordi samfundets krav til individet vejer tungere end individets egne ønsker. Dette problem løses i den Goetheske dannelsesroman ved at individet kan indgå i et nyt (utopisk) samfund, mens der i den senere (naturalistiske) udviklingsroman ikke åbnes for en sådan løsning, eftersom kun den eksisterende samfundsorden anerkendes. Individet må finde en løsning, der ligger inden for disse rammer, hvad enten det så er som Lykke-Per, der ender som vejmand ved Jammerbugten, eller som Jørgen Stein, der slår sig til tåls med at være hønsefarmer ved Limfjorden, selv om han ikke er helt tilfreds: ”Gravning kunne være baade sund og nyttig – men kedede ham. Han havde jo ikke Bondeslægternes uendelige Taalmod” (Paludan 1970 II:357). Jørgens vilje til overlevelse og hans evne til at indordne sig under de mulige forhold er større end hans medfødte egenskaber (eller mangel på samme). I dette tilfælde underkastes individet altså samfundets krav i modsætning til i *Lykke-Per*, hvor Per ikke kan indgå i et 'almindeligt' samfund, men vælger at sætte sig udenfor.

En anden måde at skelne mellem dannelsesromaner og udviklingsromaner kunne være at se på deres slutninger. Den 'typiske' dannelsesroman (både i den tyske og danske version) slutter ved, at helten indtager sin rette plads i samfundet – oftest ved at indgå ægteskab og stifte familie på forskellige måder: Wilhelm bliver gift med Natalie og anerkender Felix som sin søn, Aksel adopterer sin elskedes børn, og Conrad gifter sig med den spanske "Prindsesse" i *Phantasterne* (1857). I denne kategorisering vil også *Jørgen Stein* (trods det, at den er skrevet meget senere) blive en dannelsesroman, idet Jørgen først fuldt og helt falder til ro og accepterer sin skæbne, da Marie fortæller, at han skal være far. Dannelsen får derved en status af afsluttet proces – et forløb, som mennesket skal gennemgå på sin vej til at blive voksen – efter ægteskab og børn er der ikke længere en progression. Udviklingsromanen derimod vil så omfatte menneskets udvikling hele livet igennem, næsten fra fødsel til død, som i *Lykke-Per*. 'Fra fødsel til død'-kriteriet vil så selvfølgelig placere Goldschmidts *Hjemløs* som udviklingsroman, ligesom Otto i denne roman heller ikke bliver gift eller får børn, hvilket også er med til at fjerne den fra 'dannelsesroman-kategorien' – trods det, at den ses som prototypen for hele den danske dannelsesroman-tradition.

I forbindelse med den danske udviklingsroman vil det også være naturligt at se på den engelske romantradition, der forekommer anderledes pragmatisk end den tyske idealistiske dannelsesroman. Ser man på den victorianske roman som beskrevet af Lars Ole Sauerberg i artiklen "Dannelsesromanen: en problematisk genre i den victorianske romantradition" (in Jensen m.fl. 1982), viser der sig ligheder med eksempelvis *Jørgen Stein*. Sauerberg definerer en dannelsesroman som "en roman hvis hovedfigur er et ungt menneske, og som kendetegnes ved en forløbsstruktur bestående af forskellige "stationer" i form af prøvelser af helten" (Sauerberg in Jensen m.fl. 1982:174). Denne definition stemmer i høj grad overens med forløbet i *Jørgen Stein* og kan også i et vist omfang bruges i forbindelse med *Lykke-Per*, i hvert fald frem til det sted, hvor Per forlader Inger og børnene. Den engelske tradition lægger i højere grad vægt på heltens integration i det eksisterende samfund end på individets ret til selvudfoldelse, som ses hos Goethe.

Som det ses ovenfor, er det svært at finde en konsistent og fyldestgørende definition på en udviklingsroman, som samtidig kan udtrykke de forskelle, der kan være fra land til land og fra tid til tid. Det tyske ideal for en dannelsesroman bliver hurtigt svært at anvende fyldestgørende i en dansk kontekst, da der ikke synes at

være samme åndsfilosofiske grundlag i romanerne som hos fx Goethe (jf. Johan de Mylius), selvom der er en del strukturelle ligheder mellem *Wilhelm Meister* og de danske romantiske dannelsesromaner som *Arvingen* og *Phantasterne*. På det idealistiske plan ligger de danske romaner nærmere den engelske tradition ved netop ikke at være specielt idealistiske. De lægger i højere grad vægt på 'heltens' integration i samfundet – eller forsøge at vise, hvad der sker med de mennesker, der ikke kan indordne sig. Mit forslag til en genredefinition af udviklingsromanen vil derfor være den tidligere citerede tyske, der sætter udviklingsromanen som gennemgående genrebetegnelse, mens dannelsesroman og opdragelsesroman er undergenrer til denne. Individets frihed til at vælge sin egen vej, med eller uden hjælp fra andre og på trods af samfundets påvirkning kan også være et genrekonstituerende element, idet dannelsesromanen ofte vil operere med et iboende potentiale, som individet med en smule hjælp skal realisere, mens den senere udviklingsroman ofte diskuterer, hvad der påvirker individet mest – arv eller miljø?

Lykke-Per – udvikling eller afvikling?

Romanen *Lykke-Per* er skrevet af Henrik Pontoppidan i perioden 1898-1904 og handler om Peter Andreas Sidenius, en ung mand af præsteslægt, der kæmper for at gøre sig fri af sin opvækst og vinde rigdom og berømmelse. Vi følger Per (som han senere vælger at kalde sig) fra hans barndom i en præstegård i Jylland, hvor han vokser op som den mellemste i en søskendeflok på 11.³ Han skiller sig hurtigt ud fra de andre børn og søger andre veje, således at han vokser op i to verdener, præstegården med den strenge præstefader og livet i baggårdene og blandt tjenestefolkene. Som 16-årig rejser Per til København for at læse til ingeniør. Han får bolig i Nyboder hos et gammelt ægtepar og fortsætter derved det 'simple' liv blandt de jævne folk, hvor han føler sig godt hjemme. Alligevel står hans ærgerrighed stærkt, og han arbejder på et projekt, der skal skaffe ham berømmelse og rigdom. Ved siden af studierne færdes han i de mere kunstneriske kredse i København og kommer derigennem i forbindelse med forskellige mennesker, der får afgørende indflydelse på hans fremtid, bl.a. Ivan Salomon, der er bror til Pers senere forlovede Jakobe, og embedsmanden Neergaard, måske Pers ledende ånd, som efterlader Per en arv, der gør ham uafhængig af familien. En grund til, at Per arver Neergaard, kan være, at han har 'overtaget' Neergaards plads hos fru Engelhardt, en kvinde, som Per dog opgiver efter en enkelt nat, hvor det

bl.a. går op for ham, at Neergaard har begået selvmord på grund af hende. Han nærmest skræmmes af hendes lidt for pågående seksualitet og vender tilbage til trygheden i Nyboder, hvor han forelsker sig i pigen Francisca. Det har vist sig, at fru Engelhardt blot er en rigere udgave af den kropige, som Per indtil da har haft et forhold til, og han vender sig i stedet mod den uskyldige Francisca. Denne romance holder dog ikke længe, da Franciscas onkel afkræver Per et svar på, om han har tænkt sig at gifte sig med hende. Trods det, at Per føler sig forelsket i hende, siger han nej – "[...] at gifte sig med en Sadelmagerdatter fra Kjerteminde – det stod for ham som ganske uforeneligt med det Livsmaal, han havde sat sig." (Pontoppidan 1964 I:106). Han er også påvirket af Neergaard, der om natten inden sit selvmord fortæller Per, hvorledes eventyret om Svinedrengen ville udvikle sig efter det store bryllup – hvordan han vil ende med at længes tilbage til det simple liv og "Maren-Malkepigens laartykke arme." Per bliver her splittet mellem sine ambitioner og sin søgen efter tryghed, og den splittelse følger ham resten af romanen.

Efter forholdet til Francisca vender han igen tilbage til sit projekt og forelægger det for en pensioneret oberst Bjerregrav til godkendelse. Denne viser i første omgang stor interesse for projektet, men da han finder ud af, at Per ikke engang har sin eksamen, afviser han ham, og det kommer til et stort opgør. Samtidig dør bådsmanden, som Per bor til leje hos, og disse begivenheder får Per til at ønske sig væk til en anden verden. Denne verden åbner sig ved et tilfældigt møde med Ivan Salomon og hans søstre Nanny og Jakobe. Per forelsker sig først i Nanny og siden i Jakobe, men det er hele tiden svært at afgøre, hvorvidt han er forelsket i dem eller deres penge. Nanny betager ham med sin skønhed og sin rigdom – efter deres første møde tænker han: ""Den sorte Prinsesse ... og det halve Kongerige."" (128). Efterhånden bliver han dog mere og mere tiltrukket af Jakobes mere intellektuelle holdning – hun bliver dog i første omgang frastødt af hans udannede og højlydte opførsel. Til sidst overgiver hun sig alligevel og siger ja til at gifte sig med ham. Resten af første del af romanen beskriver Pers ophold i udlandet, hvor han hele tiden skifter mellem at ville elske Jakobe eller finde sig en endnu rigere kvinde, samtidig med at han plages mere og mere af sin indre eksistentielle krise, udløst af faderens død. En krise, som han kun kan overvinde ved andre menneskers selskab.

Under sit ophold i Rom fornyer Per sit bekendtskab med Neergaards søstre, baronesse von Bernt-Adlersborg og hofjærgemester-

inde Prangen. Han følger med dem en tid og får troen på sin op-højede skæbne tilbage; da det samtidig går op for ham, "hvor daarligt Jakobe med sit sære, for mange frastødende Væsen vilde passe til det frejdige og overdaadige Nydelseliv, der nu stod for ham [...]" (358), beslutter han sig for at bryde med hende.

Efter hjemkomsten til Danmark forsøger Per en tid at gennemføre sit projekt i samarbejde med Ivan Salomon, men han har tabt interessen. Da hans moder dør, vælger han, præget af en dyb krise, at følge hendes kiste til hjembyen, hvor hun skal begravnes, og derefter beslutter han sig til at besøge baronessen og hofjærgemesterinden, der bor lige i nærheden. Om natten ombord på skibet gennemgår han en voldsom krise, der resulterer i, at han erkender, at han fra barndommen er præget af kristendommen, og at der er stærke kræfter i den, når den har hjulpet hans mor til at udholde de prøvelser, hun har været igennem (Pontoppidan 1964 II:114-5) – for ham er det dog ikke i kristendommen som sådan, men "i Lidelsen, i Forsagelse, i Opofrelse." (116). Ved mødet med grundtvigianerne tror han for en tid at have fundet et alternativ til den mere krævende gammellutheranske kristendom, han er opvokset med, men må sande, at den grundtvigianske udgave heller ikke kan frelse ham – han kan ikke finde trøst i kristendommen: "Overalt, hvor jeg har søgt ham [Gud], har jeg kun fundet mig selv. Og for den, som er bleven sig sit eget Selv rigtig bevidst, er en Gud overflødig." (II:327).

Trods sin hurtigt voksende skepsis over for grundtvigianismen, forelsker han sig i Inger, datteren af en grundtvigiansk præst, men deres kærlighed kan ikke holde hans kriser væk. Han føler sig indesparret i den lille landsby, men ønsker samtidig ikke at komme tilbage til København, da de får muligheden for det. Han får oplevelsen af, at han ikke er egnet til at leve sammen med andre, fordi han fra fødslen har været mærket med det Kainsmærke, som hans far udtaler, efter at han er blevet taget i at stjæle æbler (I:12); og føler sig derfor nødsaget til at forlade Inger og børnene, inden han gør samme skade på dem. Han ønsker ikke, at Ingers og hans forhold skal ende som pastor Fjaltring og hans hustrus, hvor Per tænker, at det var Fjaltrings skyggesind, der var skyld i konens druk. Denne skæbne ønsker han ikke for Inger (II:328-9). Han forlader hende derfor med Jakobe som undskyldning og lever resten af sit liv som vejassistent ved den nordlige del af den jyske vestkyst. Han testamenterer sine efterladenskaber, herunder en stor sum penge, til Jakobes skole, hvilket kan læses som, at han deler Jakobes vision om at skabe et bedre liv for andres børn end det,

han selv har haft. Under besøget i København ser han en statue af Silen med Dionysosbarnet – den glade scene påvirker ham stærkt: "Han maatte tænke paa, hvorledes alt maaske vilde være bleven anderledes for ham, dersom et saadant Ansigt og et saadant Solskinsmil havde lyst over ham som Barn; [...]" (II:315). Dette sted vidner om, at Per mener, at en del af hans sortsind skyldes hans opvækst, men der er samtidig andre steder i teksten, der peger på, at Per netop er præget af flere forskellige faktorer i sin opvækst, for eksempel det, at han en stor del af sin opvækst har været overladt til andre end sine forældre (I:11).

Lykke-Per – en udviklingsroman?

Lykke-Per er blevet kaldt både dannelsesroman, udviklingsroman og afviklingsroman – og er ofte i næsten samme sætning blevet vist med et "og så alligevel ikke helt". På overfladen fremstår *Lykke-Per* umiddelbart som en udviklingsroman med en ulykkelig slutning: Per formår ikke at overvinde sine uheldige sider og finde ro sammen med Inger i familielivet – derved bliver den mere til forfaldsroman end til udviklingsroman, hvis man ser den i forhold til Nøjgaards definition af en udviklingsroman. I denne er målet netop er den sociale integration, ligesom det også ses i en sammenligning med *Jørgen Stein*, hvor Jørgen også gennemgår mange prøvelser og (som Per) har mange tvivl om, hvor hans egentlige liv skal finde sted. Men Jørgen falder til ro, da han finder ud af, at han skal være far, selvom han ikke er helt tilfreds. Han accepterer, at man ikke altid skal stile efter at nå det højeste – måske fordi han også har svært ved at finde ud af, hvad 'det højeste' for ham er. Dette er ikke muligt for Per, som må trække sig fra sin familie – ikke kun for at tilfredsstille sin egen længsel efter ensomhed, men også for ikke at gøre dem yderligere ondt.

I den gængse forstand er *Lykke-Per* således ikke en udviklingsroman, da målet for ham netop bliver en afvikling af den sociale integration, i hvert fald hvis man med "social" også mener at indgå i nære forhold til andre mennesker, at opfylde de sociale konventioner om familieliv. Men denne afvikling gør samtidig romanen til en dannelsesroman, eftersom det netop er opfyldelsen af Pers potentiale – lige fra starten af romanen bliver det fremhævet, hvorledes Per også er arveligt betinget for den tilbagetrækning fra omverdenen, der bliver hans skæbne: "[...] den overvejende Del af Slægten havde været fromme Kirkens Stridsmænd, [...] havde søgt Erstatning for alle Afsavn i et stille, indadvendt Tankeliv, en inderlig Fordybelse i deres egen indre Verden[...]" (Pontoppidan I:8).

Selvom en stor del af hans liv former sig som den "gale Sidenius", ender han som de fromme eneboere.

Lykke-Per er en roman, der hele tiden foregår på to niveauer: det er dels Pers kamp for at komme frem i verden, som også er en kamp mod hans opvækst, dels er det Pers kamp mod sig selv. Det drejer sig altså både om Pers personlighed og om, hvorledes denne personlighed er blevet dannet. Heri ligger (muligvis) en afgørende forskel fra den romantiske dannelsesroman, idet dens underliggende tro på menneskets potentiale som noget fra fødslen iboende (jf. entelechia-tanken) også må forudsætte en vis form for determinisme. Enhver organisme (her: menneske) har et potentiale, som bør realiseres, og dette potentiale er præ-eksisterende. I en roman som *Wilhelm Meister* er det ikke et spørgsmål, hvordan Wilhelm er blevet som han er, kun hvad han skal blive til. Spørgsmålet i dannelsesromanen bliver derved kun et "hvad" og ikke et "hvordan", mens det i *Lykke-Per* er både "hvad" og "hvordan".

Pers "hvordan" er præget af hans opvækst – ikke kun den hårde opdragelse i præstegården men også den del, hvor han har fået lov at strejfe omkring alene og har opholdt sig blandt jævnere folk som brændehuggeren og karlene i de store købmansgårde (I:11). De fleste analyser lægger hovedvægten på præstegården, men denne splittede del af Pers opvækst er medvirkende til, at han føler sig hjemme både i Nyboder og især senere 'hjemme' i Jylland, da han møder Inger. Både Inger og Francisca kommer til at repræsentere en længsel tilbage til barndommens tryghed, men de kan alligevel ikke overvinde Pers andre sider. Francisca taber til Pers drøm om at blive til noget i verden, mens Inger taber til skyggerne i hans sind. Det gør ikke Pers "hvordan" mindre kompliceret, at det allerede fra starten har ikke blot en, men to indbyggede splittelser. Per har fra fødslen en personlighed, der gør ham anderledes end de andre børn, men hvor meget den spiller ind i forhold til hans vilkår under opvæksten er svært at sige. Det er netop denne tvetydighed mellem arv og miljø som determinerende årsag, der gør det svært at afgøre i Pers forhold. Det er klart, at hans oprør mod opvæksten skyldes hans personlighed, men det vises ikke, hvorfra denne personlighed kommer – om den er en medfødt særegenhed ved alle individer, eller om Per er noget helt særligt? Netop denne særegenhed er det, som romantikerne vil kalde for potentialet, som man bør stile efter at realisere, og den må ifølge deres tankegang findes i alle mennesker. Per må ligesom Wilhelm igennem forskellige oplevelser, før han kan finde ud af, hvilken skæbne, der er bestemt for ham. Derved ligner *Lykke-Per* dannel-

sesromanen på et grundlæggende niveau. Det er troen på det forudbestemte potentiale, der på dette niveau kvalificerer *Lykke-Per* som dannelsesroman, mens den samtidig adskiller sig på andre (næsten ligeså fundamentale) niveauer. Dannelse er altså her et spørgsmål om realisering af ens indre potentiale og ikke, som det senere har fået en merbetydning af, dannelse til en fælles samfundsmæssig norm for, hvordan 'rigtige' mennesker er. Men der-ved er vi allerede gået fra "hvordan" tilbage til "hvad", hvilket også bliver naturligt, da det med udgangspunkt i entelechia-tanken nok er interessant, hvorledes individet når frem til sin bestemmelse, men det er målet, der er det vigtigste.⁴

Alligevel presser spørgsmålet om Pers "hvordan" sig stadig på. Hans oplevelse ved synet af statuen af Silen med Dionysos-barnet: "Han maatte tænke paa, hvorledes alt maaske vilde være bleven anderledes for ham, dersom et saadant Ansigt og et saadant Sol-skinssmil havde lyst over ham som Barn; [...]" (II:315) og det, at han forlader Inger og deres børn i håbet om, at hans skyggesider ikke skal påvirke dem, vidner om, at der i hvert fald hos Per er en tro på, at personligheden påvirkes gennem de oplevelser, man har i sin barndom og opvækst – en tro, der også går igen i Pontoppidans fortælling *Ørneflugt*, hvis morale netop er, at det ikke nytter at have ligget i et ørneæg, hvis man er opvokset i en andegård. I *Lykke-Per* er det dog ikke helt så entydigt – præstegården synes til tider at være udvidet til hele Danmark, jf. Neergaards ord om Svinedrengen og Pers ord om, at han er en bakketrolld (I:171), ord, som bliver gentaget af Jakobe, da han er 'flygtet' til Kærsholm, og hun er ved at blive klar over, at han ikke kommer tilbage: "[...] Bakketroldene, [...] Puslingefolk, [...] Tusmørkefolk [...]" (II:147) kalder hun danskerne og ser herved Pers svaghed (som hun ser det) som en national svaghed. Der er altså hele tiden en spænding mellem det individuelle (Pers personlighed og opvækst) og det almene (danskerne som folkefærd). Per beskrives netop som en, der har evnerne og lysten til at gøre oprør mod autoriteterne, og begge dele ligger i ham fra fødslen, men samtidig præges han dels af sin opvækst i præstegården, dels af det danske folks tendenser til alligevel ikke at ville have prinsessen og det halve kongerige (jf. Neergaard).

Pers endelige svar på tilværelsens gåde bliver, at det drejer sig om, "at blive sig sit eget Selv fuldt og klart bevidst" (II:332). Der er ingen Gud, der giver svaret – det må findes inde i en selv, og den der skal finde svaret, er samtidig en selv. Denne dobbelthed i at blive "sig sit eget *Selv* bevidst" (min kursivering) peger på den

symbolistiske jeg-opfattelse: der er et jeg, der opfatter et jeg eller et 'sig' der opfatter et 'selv' – og dette 'sig' er gennemgående og uforanderligt – det er det, som gør, at Per kan sige: "Jeg er mig" og blive ved med det, selvom han udadtil ændrer sig.⁵ Dette 'sig' er Per, der skal forstå sin bestemmelse i verden – sit Selv, som han er født med – sin forudbestemte skæbne, og det er 'sig'ets jagt på Selvet, der er omdrejningspunktet for romanen. Det er en jeg-opfattelse, som rækker ud, over guddommeligheden og forsøger at indsætte noget nyt efter Guds død. Pers redning fra Gud bliver således ham selv.⁶

Pers diametrale modsætning – Jørgen Stein

En anden af de store danske dannelses/udviklingsromaner er Jacob Paludans *Jørgen Stein* (1932-33), der handler om den unge Jørgen Stein, som vi følger, fra han som 16-årig flytter fra den lille provinsby Havnstrup til Ålborg for at læse videre, gennem hans år i København, hvor han forsøger at finde en gerning i livet, der passer ham, indtil han næsten tyve år senere slår sig ned ved Limfjorden ikke langt fra barndomshjemmet som hønseavler. Han er da blevet gift med Marie, og de venter deres første barn. Romanen foregår fra 1914 til 1933 og er ikke blot et portræt af Jørgen Stein, men et portræt af en hel generation – "en Aargang, der maatte snuble i Starten" (Paludan 1970 II:370).⁷ I romanen skildres, hvordan Jørgen (og hans bekendtskaber) klarer sig igennem tiden under og efter 1. verdenskrig – på forskellige måder og med forskellige formål; som Jørgens bror, Otto, der bliver sagfører, begår underlæb og til sidst selvmord i en mose efter at være blevet afsløret, eller Jørgens gymnasieforelskelse Ellen, der i første omgang er en del af kvindefrigørelsen og får sig en god karriere, men ender med at blive gift og være hjemmegående.

Jørgen Stein har på den ene side mange lighedspunkter med *Lykke-Per*, men der er også væsentlige forskelle. Både Jørgen og Per bruger lang tid på at spekulere over kvinderne i deres liv, og ligesom Pers hustru Inger minder om Pers tidligere kæreste Francisca og repræsenterer det rene, uskyldige og naturlige, minder Jørgens Marie om hans tidligere kærlighed Nanna, som døde pga. hans svigt; og hun har de samme kvaliteter som Inger og Francisca. På samme måde kan der ses lighedspunkter mellem Jakobe og Ellen, om end Ellen ikke spiller samme altafgørende rolle i Jørgens liv. Men når det kommer til grundholdningen i romanerne og slutningerne, bryder de afgørende forskelle frem.

"[...] selvfølgelig er den danske *Lykkepers* Historie fuldstændig umulig" (317). Sådan lyder Jørgen Steins kommentar til *Lykke-Per*, og han fortsætter: "Men de, der ikke duer, har altid en romantisk Chance for at redde Selvagtelsen ved at føre hemmelige Journaler og søge Eensomheden, stavet med to e'er - " (s.st.) Så hård er dommen over Per og hans ligesindede – i *Jørgen Stein* karakteriseret ved digteren Femmer – der "ikke duer" til at leve i et samfund med andre mennesker. *Jørgen Stein* fremstår både som roman og som person som en direkte modsætning til *Lykke-Per*. Hvor Pontoppidans roman som grundlag har dannelsesstanken om et forudbestemt mål – Gud eller ej – så beskriver Jacob Paludans roman, hvordan et menneske, som ingen forudbestemt mening har med tilværelsen, forsøger at finde en mening – og giver op. Hvor Per har klare mål for, hvad han vil (også selvom de skifter), har Jørgen absolut ingen; han er, som hans fader siger det i starten: "[...] blind som en Natugle overfor Maal og Mening" (I:14). Faderens bemærkning er ment som et generelt udsagn om ungdommen, men Jørgen får aldrig øjnene op for tilværelsens mening – hvis der da er en sådan at se. Han finder sin mening i at stifte familie med Marie, men selv denne mening bygger på et skrøbeligt grundlag (jf. citaterne i afsnittet om dannelsesromanen). Den sociale integration og vinden sin plads i samfundet virker i hvert fald på overfladen for Jørgen, i modsætning til Per, der jo netop sætter sig udenfor. Denne forskel på romanerne kan også ses i deres personkreds: *Lykke-Per* er koncentreret om Per og delvist Jakobe, mens *Jørgen Stein* ligeså meget bliver et generationsportræt ved skildringerne af Jørgens bror, Otto, hans gode ven Leif Hansen og andre kommende personer (Femmer, Jørgens søster Karen m.fl.). *Lykke-Per* er altså en roman om en individuel skæbne, der ender i sin individualitet, mens *Jørgen Stein* på flere planer viser den sociale sammenhæng. Man kan også sige, at *Jørgen Steins* slutning forekommer mere realistisk end *Lykke-Per*. Selvom man som læser ikke kan lade være med at blive irriteret på Jørgen, når han har svært ved at tage en beslutning og stå ved den, spejler han nok almindeligheden mere end Per; nok har hans vej været længere end de flestes, men resultatet er det samme som almindelige mennesker må affinde sig med: at slå sig til tåls med, hvad tilværelsen nu engang tilbyder – og glemme eller fortrænge ungdommens store drømme.

Jørgen Stein bliver derfor i modsætning til *Lykke-Pers* dannelses-elementer til en udviklingsroman, eller afviklingsroman om man vil, selvom den i kraft af sin afslutning med ægteskab og barn har

et klart afsluttet præg – et "her slutter vi – og de levede lykkeligt til deres dages ende"⁸, som det også ses i eksempelvis *Wilhelm Meister* og *Arvingen*. Om det lykkes for Jørgen vides ikke – Paludan forlader sin helt på lige præcis det tidspunkt, hvor Pontoppidans Neergaard siger, at eventyret begynder at blive interessant – her blot med omvendt fortegn. Når Neergaard tvivler på, at svinedrengen er stærk nok til at klare lykken med prinsessen, tvivler vi på, at Jørgen er stærk nok til at udholde livet med Maren-Malkepige.

Afrunding

Når jeg i indledningen stiller spørgsmålet "hvad er en dannelsesroman?", kan jeg her forsøge mig med svaret: "det er en roman, hvori helten efter en tids søgen erkender sin sande plads i tilværelsens guddommelige orden – i hvert fald indtil tiden omkring det moderne gennembrud." Denne 'sande plads' er delvist determineret ud fra den aristoteliske tanke om entelechia, det, at vi i os bærer potentialer, som vi bør arbejde på at realisere. Dette står i delvis opposition til udviklingsromanen, der ikke på samme måde har et forudbestemt formål med tilværelsen indbygget. At der også kunne skrives dannelsesromaner uden en decideret guddommelig orden har jeg forsøgt at vise gennem analysen af *Lykke-Per*, en roman, der har mange dannelseselementer i sig, men som samtidig også rejser spørgsmålet om, hvilken indflydelse opvæksten har på det indre potentiale.

En roman som *Lykke-Per*, ja dannelsesromanen som idé i det hele taget, kan være svær at forstå i vores tid. Hele tankegangen omkring dannelsesidealet – at erkende verdens orden og finde sin plads i den, kan synes uforståelig i en verden, der til tider er præget af en overordentlig mangel på mening og orden. Netop derfor bliver det også vigtigt at prøve at sætte sig tilbage i Pers sted og vende blikket indad og spørge "hvem er JEG?" i stedet for blot at lade sig føre med af livet som Jørgen Stein, der aldrig rigtig finder sin plads i en verden forladt af Gud og al mening efter 1. verdenskrig.

Konklusionen om *Lykke-Per* og *Jørgen Stein* synes at være, at vi i bund og grund er alene i verden. Der er ingen til at skabe sammenhængen udover os selv – og om vi så vælger Pers vej; at søge meningen inde i os selv eller som Jørgen forsøger at skabe den i forhold til andre mennesker; det er op til den enkelte.

Kamilla Jensen⁹

Litteratur

- Ahnlund, Knut (red.) 1971: *Omkring Lykke-Per*. Kbh.
Goethe, Johann Wolfgang von 1904: *Wilhelm Meister* (1795), Kbh.
Goldschmidt, Meir Aron 1988: *Arvingen* (1865).
Gutjahr, Ortrud 2007: *Einführung in den Bildungsroman*. Darmstadt, Tyskland.
Hansen, Aage Lærke 1968: "Fra dannelsesroman til udviklingsroman" in *Kritik* 8, 1968, Kbh.
Jensen, Johannes V. 1964: *Digte 1906* (1906).
Jensen, Thomas og Carsten Nicolaisen (red.) 1982: *Udviklingsromanen – en genres historie*, Odense.
Kittang, Atle 2002: *Ibsens Heroisme – Frå Brand til Når vi døde vågner*. Oslo
Lings, Jens Kristian: *Ørneflugten: læsninger i Henrik Pontoppidans forfatterskab*. Vordingborg, 2007
Lukács, Georg 1994: *Romanens teori* (1916), Århus.
Paludan, Jacob 1970: *Jørgen Stein I-II* (1932-33). Kbh.
Pontoppidan, Henrik 1964: *Lykke-Per I-II* (1898-1904). Kbh.
Schack, Hans Egede 1964: *Phantasterne* (1857). Kbh.
Schou, Søren 2001: "Provins og apokalypse" in *Læsninger i dansk litteratur*, bind 3 1900-1940. Odense.

Noter

¹ For en nærmere analyse af *Émile* som udviklings- og opdragelsesroman, se Jørn Schøslers artikel "Den sækulariserede perfektibilitet: Rousseau og den pædagogiske udviklingsroman" i Jensen m.fl.: *Udviklingsromanen – en genres historie*.

² Hvorvidt slutningen af *Wilhelm Meister* peger frem mod et nyt samfund, kan dog diskuteres, da Tårnselskabets projekt netop er at beskytte samfundet (mere nøjagtigt deres egne besiddelser, men det vil i praksis også betyde samfundsstrukturen) mod omvæltninger (Goethe 1904:419-20). Men Wilhelm bevæger sig frem mod et andet sted – han vender ikke tilbage til sit udgangspunkt, hvilket netop er tilfældet i Goldschmidts *Arvingen* (1865), hvor Aksel genvinder den tabte slægtsgård.

³ Pers nummer i rækken er tilsyneladende blevet oversat af Jens Kristian Lings, der foreslår, at Pers mors sygdom skyldes skam/skyld over en "mere eller mindre frivillig(?) voldtægt" (Lings 2007:116), der har Per som resultat – dette skulle samtidig være forklaringen på, at Per føler sig anderledes end resten af sin familie. Denne i forvejen absurde tolkningsmulighed falder til jorden, når man læser, at Per er "et af de mellemste" (Pontoppidan I:10).

⁴ Ifølge Aage Lærke Hansen (i artiklen "Fra dannelsesroman til udviklingsroman" (in *Kritik* 8 (1968)) er det "dannelsens grundlag at tilværelsen i sig selv er meningsfuld, at den rummer skønhed og orden. [...] med et guddommeligt indhold skjult i sig. Det er da det enkelte menneskes opgave at erkende den skjulte orden og skønhed i verden [...] (24). Denne guddommelige orden er udtryk for den romantiske dannelses metafysiske del – en del, som ikke er til stede i *Lykke-Per*, da Per netop aldrig finder en guddommelighed, men kun sig selv: "Overalt, hvor jeg har søgt ham, har jeg kun fundet mig

selv" (Pontoppidan II:327), og den bliver derfor for Aage Lærke Hansen til en udviklingsroman. Trods manglen på guddommelighedserfaring mener jeg alligevel, at *Lykke-Per* har elementer, der placerer den som en (delvis) dannelsesroman.

⁵ Med et fænomenologisk udtryk kunne man kalde Pers selv for det transcendentale ego – jeget, der gennemtrænger alle Pers jeger. Hvad angår den symbolistiske jeg-opfattelse, kan den fx ses i Johannes V. Jensens digt "Interferens" (*Digte 1906*), hvor digteren betragter sine egne bevidsthedsformer mødes: "To diametralt modsatte Livsbevidstheder mødes og skærpes i mit Hjærte" (Jensen 1964).

⁶ Det er her igen værd at bemærke, at dannelsesromanen også næsten får som forudsætning, at den handler om enere – et samfund, hvor alle gjorde som Per, ville ikke kunne eksistere. Men på den anden side ville et samfund uden mennesker som Per (eller forfattere som Pontoppidan) heller ikke udvikle sig, hvilket også ses i de afsluttende bemærkninger fra både Inger og Jakobe. Ingen af dem fortryder, at de har kendt Per: som Jakobe siger det: "Jeg føler det tværtimod som en stor Lykke for mig at jeg lærte Per at kende. Baade ved den Glæde og den Sorg, han forvoldte mig, fik mit Liv først rigtig Indhold" (Pontoppidan II:337).

⁷ Det er blevet diskuteret, hvorvidt *Jørgen Stein* nu også er et generationsportræt (se fx Ernst Frandsens *Aargangen, der maatte snuble i Starten* (1943) og Emil Frederiksens *Jacob Paludan* (1966)), men når dette afvises med henvisning til, at Jørgen netop er en ener, så overser man portrætterne af de andre personer, som viser forskellige typer i tiden. Romanen tenderer til tider hen imod et kollektivt portræt, idet figurerne udover Jørgen beskrives indgående og uden direkte relation til Jørgen (selvom han er den, der holder hele fortællingen sammen).

⁸ Jf. Søren Schous artikel "Provins og apokalypse" in *Læsninger i dansk litteratur*, hvori han ser *Jørgen Stein* som en roman, der handler om en hel families forfald. Jørgen skiller sig ifølge dette ud fra resten af familien, fordi "i hans tilfælde forenes ydre deklassering med menneskelig modning" (Schou 2001:217) og en tilbagevenden til forældrenes værdier – hans hjemvenden og ægteskab er "et udtryk for, at han gør barndomshjemets værdier til fundamentet for sin fremtidige tilværelse" (ibid.). Modningen består altså her i at opgive sine drømme og slå sig til ro. Men som Schou også påpeger, er det en åben og usikker slutning – det er tvivlsomt, om Jørgen kan falde til ro derude (223).

⁹ KAMILLA JENSEN f. 1978, stud.mag.art. i Dansk, SDU Odense.